

УДК 1:316.3+130.2

М. О. Михайлова,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

mihailova-marina@inbox.ru

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

У статті розглядається поняття мультикультуралізму як соціального феномену та проблема толерантності у поліетнічному соціокультурному просторі. Обґрунтовується, що важливим аспектом буття індивідів в умовах полікультурного соціуму є діалогічність, толерантність. Доведено, що використання діалогу культур сприяє формуванню толерантності як особистості, так і суспільства в цілому.

Актуальність проблеми. Явище мультикультуралізму на сучасному етапі розвитку суспільства постає як проблемна стратегія, ідеологія та дискурс, що стверджують значимість існування різноманітних культурних форм. Світова практика так званої зворотної дискримінації та інституалізації відмінностей призвели не до прогнозованого мирного співіснування культур, а, навпаки, до загострення відносин між різними культурними та етнічними спільнотами. Тому можна стверджувати, що проблема взаємодії культур та їх діалогу є надзвичайно актуальною та важливою у сучасному світі. Людина у сучасній соціокультурній ситуації перебуває на межі різних культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей.

Відтак, мета нашого дослідження полягає в обґрунтуванні явища мультикультуралізму та дослідженні взаємозв'язку з феноменом толерантності у сучасному поліетнічному просторі. Щодо визначення поняття мультикультуралізму, то існує близько десятка дефініцій. На думку української дослідниці Н. Висоцької, їх можна згрупувати у своєрідні кластери навколо кількох провідних тлумачень цього явища:

- *демографічно-описове*, яке констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів. У цьому сенсі мультикультуралізм не становить предмету дискусії, оскільки це є просто фактом його існування;
- *програмно-політичне*, яке має на увазі конкретні типи програм та політичних ініціатив, призначених реагувати на етнічне розмаїття (саме в такому сенсі термін "мультикультуралізм" і був вперше вжитий у доповіді 1965 року Королівської комісії з питань білінгвізму та бікультуралізму в Канаді). Такий підхід має на меті врахування інтересів різних національних груп, забезпечення відповідного рівня визнання та самостійності для них, зберігаючи при цьому відповідне бачення національної єдності;
- *ідеологічно-нормативне* – як гасло чи модель політичної активності, яке ґрунтується на соціологічних та етико-філософських ідеях щодо місця людей з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві;
- *соціально-трансформативне*, спрямоване на викорінення расизму, націоналізму, сексизму та здобуття рівності для всіх груп суспільства;
- *історичне*, що наголошує на важливості вивчення та розуміння якомога більшої кількості культур та взаємодії між ними [1: 111-112].

Взагалі, поява концепції мультикультуралізму пов'язана з тим, що починаючи з 60-х років ХХ ст. у Канаді та Австралії активізувалися пошуки нових форм взаємодії з іноетнічним населенням. Однією з таких форм було зниження рівня матеріальної нерівності людей різної етнічної та расової належності. Проте, незважаючи на зусилля влади, соціальна напруга у таких полікультурних державах зростала. Повсюди розпочалася боротьба за право "бути іншим", відстоювання власної самобутності. Для представників різних етнічних груп, які сформувалися, насамперед, із недавніх мігрантів, суперечливість ситуації полягала ще й у тому, що, з одного боку, інструментально, для їх процвітання в країні необхідно було якомога скоріше та повніше влитися в іншу культуру, а з іншого боку – деконструкція їх старої ідентичності пов'язувалася з тим, що для збереження достатнього психологічного комфорту мігрантам необхідно було зберігати елементи рідної культури [2: 156].

Як етико-філософська і культурологічна концепція, ідеологія і політична стратегія – мультикультуралізм набув свого поширення у 70-90-х роках ХХ століття в таких країнах як США, Канада, Велика Британія. До проблем мультикультуралістського дискурсу у своїх працях зверталися такі вчені, як Е. Голл, К. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Д. Трагер та ін. Теорії мультикультуральної взаємодії розробляли західні дослідники К. Бергер, С. Гантінгтон, С. Даль, Е. Гірш.

На пострадянському просторі дослідженням проблеми мультикультуралізму займалися А. Куроп'ятник, В. Малахов, В. Тишков. На теренах України можна виділити В. Андрущенка та Т. Андреева. Обговорення проблем мультикультуралізму вітчизняними науковцями особливо активізувалося у середині 80-х років минулого століття і на сьогодні відбувається у декількох площинах: філософській, освітній, літературознавчій. В умовах сучасних глобалізаційних процесів до основних переваг застосування концепції мультикультуралізму відносять відмову від ксенофобії та шовінізму, різного виду упереджень, визнання та толерантне ставлення до расових, етнічних, релігійних угруповань та гендерних і сексуальних меншин.

Поліетнічністю називають наявність в межах однієї держави кількох етносів. Україна, як і більшість сучасних держав, є поліетнічною країною за складом свого населення. Суспільно-політичні процеси ХХ століття та історичні обставини розвитку призвели до того, що сьогодні на території України проживають різні національні меншини, що мають власні традиції, культуру, звичаї. Як наслідок, широку увагу науковців привертає питання стану консолідованості різних етнічних груп. Однією з цілей мультикультуралізму є створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволяла зберігати етнокультурні особливості усіх громадян країни.

Ідеологи й засновники концепції мультикультуралізму (І. Берлін, Г. Маркузе та ін.) уявляли собі свій ідеал наступним чином: у суспільстві з розвиненим інститутом демократії мирно співіснують різні культурні спільноти, у рамках яких індивід реалізує своє право на культурну ідентичність. Окрім Сполучених Штатів Америки, ознак такої мультикультуральності з часом набули і європейські мегаполіси. Наприклад, в Англії у вікторіанську епоху рівень етнічної єдності був настільки високим, що експансія інших культур чи етносів здавалася абсолютно неможливою, на відміну від сьогодення [3: 170]. Однією з особливостей авторів концепції мультикультуралізму є розуміння ними культури як системи прописаних та усних норм, правил, заборон.

Перед сучасними націями не стоїть питання: бути чи не бути їм мультикультурними. Множинність, розмаїття культур їм уже "нав'язана" зростаючою популярністю доктрин мультикультуралізму і диверсифікації в інтелектуальних і політичних колах Заходу, поширенням англійської мови як другої у багатьох країнах, утвердженням нових групових ідентичностей, зростанням міграційних потоків і впливів діаспори [4: 155]. Ці та багато інших чинників стали помітними явищами сучасного світу. Проте, наявність етнокультурної та мовної розмаїтості ще не є підставою для визнання суспільства мультикультурним у цілому. Для цього необхідно, щоб поряд з дескриптивними ознаками мультикультуралізму були наявні ще й нормативні. Нормативний аспект мультикультуралізму полягає у піклуванні держави про права, гідність і добробут усіх її громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо. Нормативний підхід стверджує виправданість і необхідність для сучасних суспільств докладати зусиль у напрямку підтримки й сприяння матеріальному та духовному процвітанню різних культурних груп, а також поваги до їх культурної ідентичності.

Незаперечним є той факт, що концепція мультикультуралізму з моменту своєї появи і до сьогодення нерідко є об'єктом запеклого протистояння, причиною "культурних війн". Один із найвідоміших критиків мультикультуралізму словенський філософ, соціолог Славој Жижек у праці "Дражливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології" у главі "Мультикультуралізм" пише, що мультикультураліст відноситься толерантно до Іншого до тих пір, поки той не є реальним Іншим, а асептичним Іншим до модерної екологічної мудрості, шокуючих ритуалів і таке інше, у той момент, коли він стикається з реальним Іншим (з жінками, які примусово носять паранджу, з катуванням ворога до смерті тощо), з тим способом, яким Інший регулює специфічність власної насолоди, толерантність зникає [5: 268]. С. Жижек розглядає мультикультуралізм як зворотний бік глобалізації, як ідеологію, що за своєю зовнішньою привабливою стороною приховує міцну силу експлуатації та знищення проявів індивідуальності.

Американський політолог Чандрас Кукатас у статті "Теоретичні основи мультикультуралізму", пропонує п'ять варіантів реакції суспільства на культурне розмаїття: ізоляція, асиміляція, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм та апартеїд [6]. Ізоляцію він вважає найбільш очевидною реакцією суспільства, а спроби не допустити виникнення культурного різноманіття в країні провадяться через жорстку імміграційну політику. Таким чином, суспільство прагне зберегти традиційні переваги та привілеї більшості своїх членів. Але в такому випадку обмеження винятково імміграції недостатньо, оскільки окрім контактів з іммігрантами існує ще безліч способів впливу інших культур на те чи інше суспільство. Асиміляція є альтернативою ізоляції і полягає в тому, щоб допускаючи в країну приїжджих, провадити політику їхньої асиміляції. Але ця політика також не є ефективною, оскільки, по-перше, іммігранти не тільки асимілюються, а й самі впливають на повсякденне життя та менталітет приймаючого суспільства; по-друге, не всі культурні меншини готові змінюватися в тій мірі, як того вимагає соціальна політика приймаючої держави; по-третє, в суспільстві, де традиції індивідуальної свободи є переважаючими, асиміляторська політика може

вимагати введення обмежень не тільки до прибулих іммігрантів, а й до громадян, які народилися та виросли в цій країні.

Найбільш конструктивною реакцією Ч. Кукатас вважає м'який мультикультуралізм. У цьому випадку мультикультуралістичною реакцією на існування культурного розмаїття є відмова як від спроб не допустити його виникнення шляхом самоізоляції, так і від прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин. Згідно цього погляду, допускається і прийом країною представників різноманітних культур, і спокійне ставлення до того, що меншини можуть залишатися "не інтегрованими". Іншими словами, необхідно дати свободу вибору рівню асиміляції, що визначається бажанням та здатністю кожного окремого індивіда.

Наступною реакцією виступає жорсткий мультикультуралізм з його установкою на те, що суспільство повинне вживати заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, а й надання максимальних можливостей для збереження їх власної особливості ідентичності та традицій. Згідно такої точки зору, вважає дослідник, до різноманіття потрібно ставитися не просто толерантно, а його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не тільки фінансово, але й через надання культурним меншинам особливих прав.

Четвертою реакцією суспільства на культурне розмаїття дослідник називає апартеїд. Він не закриває для представників культурних меншин доступ до країни, але передбачає повну заборону на їх асиміляцію. Таку політику, підкреслює Ч. Кукатас, важко здійснювати протягом тривалого часу через природне прагнення людей до спілкування та об'єднання. Зберегти подібний політичний устрій можна тільки репресивними методами. Культурне розмаїття взагалі має свої переваги. По-перше, значно збагачується забарвленість життя. По-друге, виникає можливість здорової конкуренції. І по-третє, підвищується здатність соціальної системи до адаптації, завдяки доступності альтернативних способів життя.

Режимом найбільшої толерантності Ч. Кукатас називає класичний ліберальний мультикультуралізм [6]. Науковець описує його як такий, що може ділити територію навіть з тим, хто налаштований проти нього. У той же час він не надає переваги та захисту жодній конкретній групі чи спільноті. Такий режим не буде заважати досягання власних цілей або підтримувати певні традиції, проте не стане й перешкоджати чи, навпаки, сприяти конкретним цілям чи традиціям. Це позбавлений страху та фаворитизму мультикультуралізм. Головна риса ліберальної теорії полягає у її настороженому ставленні до будь-якого пригнічення владою та насилля. Прийняття ліберальною традицією усього, що завгодно відбувається через величезну для неї вагу толерантності, а толерантність передбачає готовність миритися з тим, що не завжди можна пояснити, а, тим паче, уніфікувати.

Найвизначнішим представником епохи Відродження, яка була просяйнута духом толерантності, є Вольтер. Йому приписують вислів: "Я не згоден з тим, що ви говорите, але віддам своє життя, захищаючи ваше право висловити свою думку". У цьому афоризмі – класична теорія толерантності. Якраз тому толерантність, якщо говорити про її наявний визначення, не є лише суб'єктивною терпимістю до всього іншого в сенсі чужих поглядів та вірувань. Толерантність передбачає практичну дію для стримування ідіосинкразії щодо чужого.

Сучасний американський філософ Майкл Уолцер виділяє п'ять толерантних режимів або п'ять типів політичного устрою, що припускають терпимість до інакомислячих: багатонаціональну імперію, міжнародне суспільство, консолідації, національні держави, суспільства іммігрантів. У багатонаціональній імперії, так само як і в міжнародному суспільстві, об'єктом толерантності є група – незалежно від того, яким є її статус: автономна спільнота чи суверенна держава. Її закони, релігійна практика, судочинство, фінансово-бюджетна і дистрибутивна політика, освітні програми й організація побуту і сім'ї – все це вважається законним і таким, що має право на існування, підлягає мінімальним і лише іноді зобов'язуючим (або обов'язковим) обмеженням. Те саме відбувається і в консолідації, але тут додається нова риса: спільне для всіх громадянство, яке є значно ефективнішим, ніж у більшості імперій та відкриває можливості втручання держави у діяльність груп задля збереження прав індивідів.

Громадянство в національній державі має набагато більше значення. Тут об'єкти толерантності – це окремі особи, котрі розглядаються і як громадяни, і як члени конкретної національної меншини. Вони є об'єктами толерантності, так би мовити, під своїми родовими іменами. Проте членство в меншинах (на відміну від громадянства в державі) від цих індивідів не вимагається: меншини не вживають примусу щодо них, а держава завжди готова надати захист своїм громадянам від будь-якого насилля. Отже, в національній державі членам національних меншин надаються нові можливості: це вільний вступ до групи, відсутність афіліації з будь-якою групою, або асиміляція у більшість. У суспільствах іммігрантів ці можливості ще ширші. Окремі чоловіки й жінки є об'єктами толерантності саме як індивіди, під власними іменами, їхні переваги вважаються радше особистими, ніж стереотипними. Виникають персоналізовані варіанти життєдіяльності груп, багато різноманітних

способів існування, до яких інші члени груп, як і суспільство в цілому, мають ставитися з толерантністю. Фундаментальна ортодоксія характеризується саме цією своєю відмовою вважати цю спільну толерантність приводом для ширшого погляду на свою релігійну культуру. Іноді її протагоністи навіть протиставляють себе режиму толерантності суспільств іммігрантів у цілому [7: 49–50].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що проблема толерантності у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. набула надзвичайно гострого характеру у зв'язку з проблемою консолідації в поліетнічних суспільствах. У цьому контексті толерантність – це єдність у розмаїтті, повага, сприйняття та розуміння величезної кількості культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Нині культурна уніфікація набула глобальних масштабів. Процеси культурної глобалізації зумовили такі явища, як етнокультурна інтеграція, асиміляція, мобільність і, як наслідок, зростаюча поліетнізація національних спільнот.

Феномен поліетнічності має як емпіричний, так і етичний вимір. До першого належить наявність у певному суспільстві представників численних етнічних спільнот (окрім корінних, особливе значення мають модерні етнічні групи, як наслідок сучасних міграційних процесів), до етичного – досягнення толерантності, що часто у політиці мультикультуралізму зводиться до позиції релятивізму. Релятивність декларує право кожного розвивати власну культуру, згідно із власними принципами, переконаннями та світоглядом. Разом з тим, релятивність є тією формою індивідуалізму, що нейтралізує оціночну позицію кожного суб'єкта культури відносно іншого. Позиція нейтральності в мультикультурному суспільстві призводить, з одного боку, до крайнього індивідуалізму і, у свою чергу, до втрати суб'єктом можливості сприйняття проблем, які виходять за межі його особистих інтересів, а з іншого – до формування нового атомізованого "Ми" [8: 69–70]. Отже, толерантність містить у собі риси, які підносять дієвість громадян і сприяють мирному вирішенню конфліктів: почуття єдності в розмаїтті, пошук компромісів, громадянський настрій, патріотизм, поважне ставлення до інших людей, готовність вислуховувати думку інших, повага до прав інших осіб, особиста відповідальність та самодисципліна.

Учені, які заперечують або взагалі не визначають концепцію мультикультуралізму як філософську та не визначають її як чинник об'єднання суспільства та спосіб демократизації, популяризують ідею про те, що сьогодні жодне суспільство не є мультикультурним у повному розумінні цього слова. Проте, з такого погляду, важко назвати й демократичне суспільство, яке б повністю відповідало усім принципам і вимогам демократії як філософському дискурсу. Отже, мультикультуралізм як ідею, що об'єднує полікультурне суспільство, демократизує його в силу того, що він (мультикультуралізм) ґрунтується на загальнолюдських цінностях, можна сприймати як теоретичну модель, до якої може прагнути поліетнічне, поліконфесійне, багатомовне суспільство [9: 114–116]. Тому, можна впевнено стверджувати, що в основі феномена толерантності закладена ідея визнання й сприйняття Іншого не як чужого чи ворога, а як такого, що має право на відмову панування цілого над одиничним та рівноправність будь-яких культурних форм.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що у сучасному соціокультурному просторі, який набув усіх ознак поліетнічного, феномен толерантності має належати до числа вищих, базових цінностей соціуму. Відповідно, мультикультуралізм як соціальне явище, повинен виступити у ролі соціалізуючого чинника. Використання етнокультурного досвіду та діалогу різних культур сприяє формуванню толерантності як особистості, так і суспільства в цілому.

Політика мультикультуралізму є відповіддю національної держави на соціокультурний виклик, пов'язаний зі зміною етнотемографічної структури суспільства, що зумовлено, насамперед, характером сучасних міграційних процесів. Мультикультуралізм, по суті, означає напрацювання правил і норм співіснування різних культур та їх носіїв в одному соціумі, в єдиному правовому, соціальному та економічному просторі.

Щодо України, то в умовах сучасних реалій мультикультуралізм має стати новою політичною стратегією, яка базуватиметься на тому, що особистість повинна бути вільною від негативних етнокультурних стереотипів і мати розвинене почуття розуміння інших культур та поваги до них. Саме мультикультурність та такий важливий її аспект, як толерантність можуть стати запорукою динамічного розвитку українського суспільства. Проте, варто зазначити й таке: хоча політика мультикультуралізму і передбачає креативні, творчі цілі, вона одночасно несе і низку таких негативних явищ, як "загроза" національній єдності і громадянській гармонії, можливість посилення міжгрупової і міжрасової недовіри, стимулювання явища "капсулізації" суспільства, послаблення єдності політичної нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Висоцька Н. О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Наталія Висоцька // Питання літературознавства : Науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 110–121.

2. М'язова І. Ю. Про місце та роль мультикультуралізму в комунікативному просторі / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008. – № 13. – С. 156–160.
3. Галецький В. Критическая апология мультикультурализма / Владислав Галецкий // Дружба народов. – 2006. – № 2. – С. 169–189.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : [монографія] / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
5. Жижек С. Дражливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / С. Жижек ; [пер. з англ. Димерець Р. Й.]. – Київ : ППС-2002, 2008. – 510 с.
6. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Електронний ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227
7. Майкл Уолцер. Про толерантність / Майкл Уолцер ; [пер. з англ. М. Лупішко]. – Харків : Видавнича група "РА-Каравела", 2003. – 148 с.
8. Бакальчук В. О. Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4. – С. 69–75.
9. Дрожжина С. В. Мультикультуралізм як проблема полікультурного українського суспільства / С. В. Дрожжина // Профспілки і духовність: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 16–17 грудня 2003 р.). – Донецьк. – 2003. – С. 114–116.

Матеріал надійшов до редакції 04.10. 2010 р.

Михайлова М. О. Мультикультуралізм и проблема толерантности в полиэтническом социокультурном пространстве.

В статье рассматривается понятие мультикультурализма как социального феномена и проблема толерантности в полиэтническом социокультурном пространстве. Обосновывается, что важным аспектом бытия индивидов в условиях поликультурного социума является диалогичность, толерантность. Доказано, что использование диалога культур способствует формированию толерантности как личности, так и общества в целом.

Mikhailova M. A. Multiculturalism and the Problem of Tolerance in Polyethnic Social-Cultural Area.

The article deals with the concept of multiculturalism as the social phenomenon and the problem of tolerance in polyethnic social-cultural area. It is proved that tolerance and the ability to achieve agreement is the basic principle of individual existence in the polyethnic society. It is also proved that the cultural dialogue contributes to the tolerance formation of an individual and society.